

Filosofiske Anmeldelser

Nr. 2

Årgang 5, 2017

Dansk Filosofisk Selskab, DFS, har blandt andet til formål at udbrede filosofisk interesse og forståelse i samfundet.

Meningen med nærværende tidsskrift, *Filosofiske Anmeldelser*, som udgives af DFS, er således at stimulere til læsning af nyere, dansksproget filosofisk litteratur. Tidsskriftet vil i tillæg bringe anmeldelser af oversat, udenlandsk filosofisk litteratur. Anmeldelserne er skrevet af filosofistuderende og yngre filosoffer. *Filosofiske Anmeldelser* redigeres af lektor og ekstern lektor mag.art Erik Bendtsen.

Indhold

Håb i stedet for viden. Richard Rorty. *Filosofi og socialt håb*, v/ Christian Bundgaard Svendsen.....s. 23

Dansk livsfilosofi. Mogens Pahuus. *Eksistens og natur. Det dobbeltsidige menneske og dets livsverden*, v/ Niels Thomassen.....s. 28

At blive til menneske: Immanuel Kant om opdragelsens kunst. Immanuel Kant. *Om pædagogikken*, v/ Anders Dræby Sørensen.....s. 31

Håb i stedet for viden

Richard Rorty

Filosofi og socialt håb

Forlaget Klim, 2016

360 sider

Kr. 299,95

v/ Christian Bundgaard Svendsen

Kort tid efter Donald Trump blev valgt til USA's næste præsident, flød Twitter over med citater af Richard Rorty. Selvom Rorty døde i 2007, havde han tilsyneladende præcist forudset, at en person som Donald Trump snart ville blive USA's præsident. At Rorty skulle være politisk samtidsdiagnostiker eller sågar politisk profet, vil nok komme bag på den læser, der først og fremmest kender til Rortys tænkning via den indtil nu eneste oversatte bog nemlig *Kontingens, ironi og solidaritet* fra 1989 (dansk udgave 1991). Det er ikke en bog, der ligefrem er blevet opfattet som en klassiker inden for den politiske filosofi, selvom den både handler om en liberal utopi og solidaritet. Tværtimod blev Rortys første bog på dansk anset som essensen af postmodernitet og en provokerende form for værdirelativisme. Det blev den ikke blot i Danmark, det blev den også mange steder i den intellektuelle verden. En førende ekspert i pragmatisme, Hans Joas, karakteriserede få år efter udgivelsen bogen således:

"A book such as Richard Rorty's *Contingency, irony and Solidarity* moves with the greatest of elegance between the philosophical and literary discourses; however, a discourse in the social sciences is so conspicuously absent that one could be forgiven thinking that it does not exist at all." (Hans Joas: *Pragmatism and Social Theory* 1993, The University of Chicago Press. s. 2.)

Men på det tidspunkt var Rorty allerede på vej i en tydeligere samtidsanalytisk politisk retning, hvilket fremgår af denne udgivelse af Rortys *Filosofi og socialt håb* fra Forlaget Klim. Her forholder Rorty sig både konkret og eksplicit til de politiske problemer i USA i 1990'erne, men bogen dækker også mange andre emner; fra en lille fjetlet kontrafaktisk tekst om Heideggers nazisme, til en fin selvbiografisk tekst og et værdigt forsvar for Thomas Kuhn som filosof og ikke

kun videnssociolog. Bogen indeholder desuden også tekster om jura og mere klassiske Rorty tekster om sprogfilosofi, epistemologi og religionskritik.

Bogen er en samling af tekster, der alle tidligere har været trykt andre steder, bortset fra Rortys forord og efterord, der er udarbejdet til denne samling af tekster. Teksterne er i den lettere ende af Rortys forfatterskab ifølge ham selv, da de er skrevet til et generelt publikum af højtuddannede, der ikke forventes at være specialister i filosofi. Dog forfalder han ind imellem til nogle diskussioner, der er lidt filosofitekniske med lange diskuterende fodnoter. Det bliver dog aldrig indforstået, da Rorty er en virkelig dygtig forfatter, der forstår at formidle komplicerede tankegange på en forståelig måde.

Der er i alt 19 tekster fra Rortys hånd i denne bog, samt et efterskrift af oversætter Michael Vernersen. Kun en enkelt af teksterne i bogen har tidligere været oversat til dansk. Det drejer sig om teksten "Uddannelse som socialisering og som individualisering", der i 1991 blev trykt i Kritik nr. 95 med titlen "Uddannelse, socialisation, individuation", oversat af Winni Hauge. Lige så forskelligt som de har oversat titlen, lige så forskelligt har de oversat teksten. Jeg har ikke haft den engelske original ved hånden under min læsning, så jeg kan ikke vurdere, hvilken en af de to oversættelser, der er mest tro mod originalen. Men Micheal Vernersens oversættelse er behagelig at læse. Den giver en flydende læseoplevelse på et godt dansk.

Det er ikke muligt at gennemgå alle 19 tekster i en anmeldelse af dette omfang, men Rorty har en rød tråd, der gennemløber teksterne. Den formulerer han allerede i begyndelsen af bogen "Jeg ønsker at degradere vores søgen efter viden fra den position, hvor den udgør et mål-i-sig-selv, til en position, hvor er den blot udgør endnu et middel på vejen mod større menneskelig lykke." (s. 9.). Det sammenfatter Rorty i mantraet: Håb i stedet for viden.

Rorty er derudover så venlig at opstille sine grundteser i punktform, og de er det fundament, der er udgangspunktet for alle teksterne. Man er som læser aldrig i tvivl om, hvor man har Rorty. I den fine tekst om pragmatisme i juridiske spørgsmål opsummerer Rorty hele den filosofiske diskussion i punktform:

”(1) Skal vi opfatte sande formodninger som (a) nøjagtige repræsentationer af virkeligheden eller (b) som nyttige handlingsregler?

(2) Har virkeligheden (a) et indre væsen, som vi må forsøge at opdage, eller (b) er alle mulige beskrivelser af den i lige høj grad relationelle og ydre i den forstand, at de er blevet valgt med henblik på at tilfredsstille bestemte behov og interesser?

(3) Er metafysikkens og erkendelsesteoriens traditionelle problemer af en sådan art, at (a) enhver reflekterende bevidsthed uundgåeligt vil støde på dem, eller (b) opstår de kun inden for bestemte sociokulturelle situationer? Bør vi forsøge (a) at løse dem eller (b) at opløse dem ved at ændre på vores sociokulturelle situation?

(4) tænker vi, fordi (a) vi finder behag ”i den fordybende, stilfærdige og dog aktive kontemplering af sandheder, uafhængigt af om det kan betale sig (...) eller (b) for at løse problemer?” (s. 136).

Rorty svarer (b) på alle spørgsmålene. Det er udgangspunktet for pragmatismen, at der ikke er nogen absolutte og universelle sandheder eller problemer. Der findes kun problemer, som forsøges løst bedst muligt, og det vil sige, således at de skaber velstand, frihed, mangfoldighed og ikke mindst demokrati til flere i hele verden. Rorty kritiserer bogen igennem de filosoffer, der mener, at der findes objektiv viden, og som søger efter evige og universelle sandheder. De findes ikke, ifølge Rorty. Der er derfor hellere ikke nogen grund til at lede efter dem. Det, vi skal bruge tiden på som filosoffer og forskere, er at skabe en bedre verden. ”og adspurgt om, hvad det helt præcist er, pragmatister anser for godt, kan vi kun svare, som Whitman ville gøre: ”Mangfoldighed og frihed”. ” (s. 65). Derfor skal filosoffer og forskere koncentrere sig om at skabe brugbar viden, der kan give befolkningen et håb om en bedre fremtid. De skal ”således erstatte vished med håb” (s. 71). Objektiv viden er ikke et mål i sig selv, og ”viden” er kun relevant, hvis den kan bruges til at skabe en bedre fremtid for alle i samfundet. Vi får i denne tekstsamling også, for første gang på dansk, et bud på en etik fra Rortys hånd i en lille tekst om ”Etik uden almene principper”. I den indskrives Rorty sig i den tradition, der vægter følelserne som det centrale i stedet for fornuften. Det drejer sig om filosoffer som David Hume, Adam Smith, John Dewey og Annette Baier (og Martha Nussbaum, kunne man tilføje, selvom Rorty ikke selv nævner hende). Det er en marginal tradition i filosofihistorien. Den dominerende tradition i filosofihistorien vægter fornuften som det centrale

i etiske spørgsmål, og dette ikke mindst hos Kant. Og det er en tradition, der går helt tilbage til Platon. Men, som Rorty skriver, så er det ikke indlysende, hvorfor vi skulle blive mere moralske af abstrakte fornuftsprincipper end ved at opøve evnen til at føle sympati med flere og flere mennesker. "Moral fremskridt er et spørgsmål om bredere og bredere sympati. Det er ikke et spørgsmål om at hæve sig over det følelsesmæssige til det rationelle." (s. 125). Forestillingen om, at der findes en "guddommelig" eller rationel position uden følelser, hvorfra sandheden og moralloven kan afsløres, er ifølge Rorty smagløs, da de ser bort fra historiske omskiftelser og menneskelige relationer: "Begge disse forestillinger, mener pragmatisten, skal erstattes af breddemetaforer snarere end af højde- eller dybdemetaforer." (s. 125). Vi skal altså forbinde os følelsesmæssigt med flere og flere mennesker frem for at være optaget af overholdelse af universelle principper, som for eksempel Kants kategoriske imperativ. Kant ville altså svare (a), hvorimod Rorty jo vil svare (b) i forlængelse af citatet ovenfor.

Rorty har opdelt sine 19 tekster i fem emneafsnit. 1. "Selvbiografisk", 2. "Håb i stedet for viden – en version af pragmatismen", 3. "Nogle anvendelser af pragmatismen", 4. "Politik" og 5. "Samtidens Amerika". Ser man bort fra den første selvbiografiske tekst, så er teksterne struktureret efter en klassisk filosofisk dagsorden, hvor man først løser de epistemologiske problemer, derefter etiske og politiske. På den måde hænger Rorty lidt ureflekteret fast i den tradition, der vægter viden (epistemologi) frem for håb. Selvom han selv hævder at forkaste denne tradition.

Det er i afsnit 4 og 5 om "Politik" og "Samtidens Amerika", at Rorty forholder sig eksplicit og konkret til politik på en helt anden måde end i "Kontingens, ironi og solidaritet". Rorty plæderer blandt andet for civil ulydighed og for et tæt samarbejde mellem venstrefløjens intellektuelle og fagforeningerne. Det var dette samarbejde, der skabte velstand i USA, ifølge Rorty. Men det blev ødelagt af Vietnamkrigen, da de intellektuelle blev antipatriotiske. "Vietnamkrigen blev enden på den traditionelle alliance mellem akademikerne og fagforeningerne". Studenternes protester fik varige konsekvenser. "Disse mennesker havde fuldstændig ret i deres protest mod den uretfærdige masseakademikere, (...) Men da de studerende begyndte at afbrænde flag, forvoldte de dybere og længerevarende skade mod den amerikanske venstrefløj, end de nogensinde kunne have forstillet sig" (s. 293). Ifølge Rorty vil venstrefløjen tabe magten til højrefløjen, hvis de

fortsætter med at være antipatriotiske. Det store problem i USA i 1990'erne er ifølge Rorty, at venstrefløjen er blevet mere interesseret i "forskelsstænkning" og "identitetspolitik" end i at skaffe jobs og velstand til middelklassen og de fattige. Rortys tanker på dette område, som han først præsenterer i de her tekster, udviklede han i slutningen af 1990'erne i bogen *Achieving Our Country* (1998). Det var citater fra denne bog, der eksploderede på Twitter, efter at Donald Trump blev valgt til præsident. Rortys bog fik så meget opmærksomhed i dagene efter valget af Trump, at den blev udsolgt og efterfølgende genoptrykt. Hvis man skulle overføre Rortys tanker til Europa, så er det venstrefløjens op-tagedhed af globalisering og identitetspolitik, der er grunden til den store fremvækst af højrenationale partier i Europa. Det er altså venstrefløjens egen skyld, at de har tilbagegang i disse år.

Det er jo ikke den bedste måde for Rorty at få venner på venstrefløjen i USA eller Europa, men han er vant til at få kritik fra både højre- og venstrefløjen, som Rorty skriver i sin selvbiografiske tekst. I det hele taget har Rorty ifølge ham selv ikke rigtig nogen filosofiske venner. Dem, han forsøger at forsvare, som for eksempel Thomas Kuhn eller Donald Davidson, kan ikke genkende sig selv i Rortys forsvar for dem. På den måde var Rorty en éner. De færreste ønskede at blive forsvaret af ham. Mange filosoffer ville hellere have Rorty som kritiker end som fan!

Oversætter Michael Vernersen har til udgivelsen udarbejdet et 45 sider langt "Efterskrift", der meget fint og let forståeligt introducerer de centrale temaer, ikke blot i *Filosofi og socialt håb*, men Vernersen får også meget fint introduceret de centrale elementer i hele Rortys forfatterskab, sådan at man er godt klædt på til at vurdere de her oversatte tekster i forhold til Rortys forfatterskab generelt. Både Michael Vernersens oversættelse og efterskrift er kompetente, og de er en fornøjelse at læse. Klim har med denne udgivelse udvidet deres i forvejen prisværdige projekt med at oversætte Deweys hovedværker. De har med denne udgivelse givet os en aktuel og interessant udgivelse af en af vor tids centrale og kontroversielle fortolkere af Dewey og pragmatismen. Det klæder forlaget at udvide kendskabet på godt dansk til andre af pragmatismens centrale filosoffer end Dewey. Hvad bliver det næste? Tør man håbe på et værk af Stanley Cavell?

Dansk livsfilosofi

Mogens Pahuus

Eksistens og natur. Det dobbeltsidige menneske og dets livsverden

Aarhus Universitetsforlag, 2016

300 sider

Kr. 299,95

v/ Niels Thomassen (var lektor i filosofi ved SDU 1967 - 2008)

Dansk filosofi, hvad er det? Ja, det har selvsagt været knyttet til og ofte også en afspejling af, hvad der har rørt sig i andre lande, især Frankrig, Tyskland og England og senest også USA. Sådant har det altid været. Der har været danske oplysningstænkere, kantianere, hegelianere, romantikere, positivister og så videre. Men der har også i dansk filosofi været en stærk og relativt selvstændig tradition for at beskæftige sig med livsfilosofi. Ikke kun filosoffer, men også teologer og skønlitterære forfattere har bidraget. Søren Kierkegaard er langt den mest indflydelsesrige, også herhjemme. Arven fra ham - og fra Grundtvig - er i det 20. århundrede blandt andet blevet videreført af K. E. Løgstrup. Og nu er der så kommet et nyt dansk livsfilosofisk værk, ikke mindst inspireret af Løgstrup. Det er Mogens Pahuus' *Eksistens og natur*.

Pahuus, der har været ansat på Aalborg Universitet, senest som professor, har gennem et langt liv fastholdt sit livsfilosofiske engagement. Det er blevet til omkring 20 bøger foruden en masse artikler. I *Eksistens og natur* bygger han videre på forfatterskabet, trækker ubesværet på tidligere værker og føjer det ind i en sammenhængende helhed. Bogen er en meget indholdsrig og læseværdig samlet fremstilling af hans livsfilosofi.

Karakteristisk for Pahuus' skrifter er den store rigdom af detaljer og den store bredde i hans udsyn samtidig med, at det overordnede perspektiv fastholdes. Han har arbejdet meget med skønlitteratur og blandt andet skrevet bøger om Karen Blixens og H. C. Andersens livsfilosofier. Også i den nye bog henter han ganske meget indsigt fra skønlitteratur, men derudover bygger den på en rig erfaringsverden. Og så finder han gang på gang støtte til sine analyser i daglig-

sproget med en fin sans for, hvad der ligger af indsigt i en lang række talemåder og i det hele taget den måde, vi bruger vores sprog på.

Bogens tese er, at mennesket er karakteriseret ved to grundtræk: der er en lang række ting i vores liv, der er givet: vores legemlighed med alt hvad dertil hører af sanse- og bevægelsesmuligheder, vores indre natur og vores indfældethed i den øvrige natur. Pahuus samler det i begrebet natur. Men mennesket skiller sig også ud fra naturen ved at tage sit liv op, forholde sig til sig selv og give sit liv skikkelse og form. Det benævner Pahuus eksistens.

Dermed forener han to store traditioner i nyere livsfilosofi, på den ene side den "naturalistiske" livsfilosofi, herhjemme repræsenteret af blandt andet Ludvig Feilberg, Jakob Knudsen og Løgstrup, og på den anden side eksistensfilosofien, hvor det især er Kierkegaard og Heidegger, Pahuus knytter an til.

En forening af de to synpunkter finder Pahuus i Hans Lipps filosofi. (Den tyske filosof Hans Lipps, der levede fra 1889 – 1941, var også Løgstrups vigtigste inspiration). Pahuus skriver, at kapitel 2 til 5 i *Eksistens og natur* er en tolkning og videreudvikling af Lipps' bog *Die menschliche Natur* (s. 16). Det er ikke fremhævet i teksten, der dermed ikke tynges af nærmere redegørelser for forholdet til Lipps. I det hele taget fylder diskussion med andre filosoffer meget lidt i bogen. Kun i afsnittet om, hvad bevidsthed er, argumenterer Pahuus mere omfattende mod en anden opfattelse, repræsenteret af Dan Zahavi og Søren Harnow Klausen.

Bogens projekt er at eftervise, hvordan man finder eksistens- og natursiden i en lang række menneskelige fænomener. Bogen har ikke mindst sin styrke i disse mange enkeltanalyser. Det er umuligt at give et bare nogenlunde dækkende referat af dem. Men det er værd at nævne, at der er gode, givende afsnit om, hvad følelser egentlig er, om erkendelse og de kropslige og emotionelle sider af den, om lys, mørke og farver som menneskelige grundvilkår, om tid og rum og om legeme, sjæl og ånd.

Livsfilosofi omfatter etik. Pahuus giver da også en kort skitse til en etik for vores forhold til naturen (kapitel 10), ligesom der er ganske meget om etikken i det mellem menneskelige forhold (del 4). Det sker blandt andet gennem analyse af

en lang række enkeltfænomener, som Pahuus selv samler i følgende liste: agtelse, accept, trøst, taktfuldhed og tilbageholdenhed, blufærdighed, samtale, tillid og tro, tolerance, loyalitet og fjendskab, kærlighed og sorg, forbundethed og ensomhed, bedømmelse af andre, det at blive såret, krænket og ydmyget, anerkendelse og forurettelse, hensyntagen og taknemlighed (s. 294). Disse følelser, holdninger og måder at være til på kender vi alle fra hverdagen. Pahuus gør rede for, hvad der egentlig ligger i dem, hvad der er på spil, og hvordan de nærmere må forstås. Hertil hører også forståelse af, hvilke uheldige former de undertiden kan antage.

Pahuus skriver i afslutningen, at han gennem de mange analyser har søgt at drage frem i lyset "den forståelse af mennesket og dets verden, som er vor levede metafysik, forstået som vor grundlæggende antagelser om os selv og vor verden" (s. 293). Bogens emne er livsforståelse og metafysik, som det er inkorporeret i vores måde at være til på. Som forlaget skriver på bogens bagside er det et modent værk skrevet med overblik og overskud.

Det er en velskrevet bog. Den vil være læselig for mange mennesker. Den kan læses i et stræk, men man kan også have udbytte af at læse i den efter behov for at få klaring over det ene eller andet fænomen i vores tilværelse. Den kan fint fungere som brugsbog. Men der har den desværre den mangel, at den er uden registre. Et emneregister ville have øget bogens brugsværdi betragteligt. Mogens Pahuus' bog lægger sig som hele hans forfatterskab i forlængelse af den danske livsfilosofiske tradition. Men bogen er langt mere læselig end for eksempel Kierkegaards og Løgstrups værker og burde kunne få en bred læser-skare. Det er en bog, der vækker til eftertanke, ind imellem også til uenighed. Men det er jo kun en kvalitet, hvis den kan føre til videre refleksion.

At blive til menneske: Immanuel Kant om opdragelsens kunst¹

Immanuel Kant

Om pædagogikken

Forlaget Klim, 2012

94 sider

Kr. 199,95

v/ Anders Dræby Sørensen

Immanuel Kant bliver i 1770 udnævnt til professor i metafysik og logik ved Albertus-Universitæt Königsberg. På dette tidspunkt er pædagogikken endnu en del af filosofien. Som led i sit professorat må Kant derfor afholde en række forelæsninger om pædagogik, og det gør han i perioden mellem 1770'erne og 1780'erne. En af Kants elever, teologen Friedrich Theodor Rink, tager noter til forelæsningerne, og i 1803, året før Kants død, udkommer de redigerede noter som bog. Bengt Moss Petersen har stået for en udmærket oversættelse af denne bog, der allerede er udgivet i flere oplag på Forlaget Klim.

Kongens bjerg og filosoffernes konge

Det er mange bekendt, hvordan Kant lever hele sit liv i Øst-Preussens hovedstad Königsberg, det nuværende Kaliningrad i Rusland. Lige så mange opfatter Kant som den moderne epokes største filosof, og i 2005 cementerer Vladimir Putin denne status ved at omdøbe universitetet i Kaliningrad til Rossiyskiy gosudarstvennyy universitet imeni Immanuila Kanta (Det russiske statsuniversitet Immanuel Kant). Kants legendariske omdømme beror ikke mindst på hans udgivelse af det erkendelseskritiske værk *Kritik der reinen Vernunft* i 1781/87, der følges op af *Kritik der praktischen Vernunft* i 1788 og *Kritik der Urteilkraft* i 1790.

Som Martin Heidegger og Michel Foucault pointerer i henholdsvis *Kant und das Problem der Metaphysik* fra 1929 og *Les mots et les choses* fra 1966, er Kant

---

¹ Anmeldelsen er en omredigeret version af et kapitel fra tekstsamlingen *Opdragelsens filosofi* fra Statsbiblioteket

ligeftrem modernitetens filosof par excellence. Den status skyldes, at Kant udstikker mulighedsbetingelserne og grænserne for den moderne epokes antropocentriske tænkning og praksis. Det vil sige for den filosofi, videnskab og teknologi, der især i det 19. og 20. århundrede gør mennesket til udgangspunkt for sin egen virkelighed, erkendelse og adfærd og dermed placerer mennesket i centrum af verden. For både Heidegger og Foucault er Kants lille skrift *Logik: ein Handbuch zu Vorlesungen* fra 1800 i den forbindelse særligt afgørende. Heri fremhæver Kant nemlig, at det antropologiske spørgsmål "Hvad er et menneske?" i sidste ende er bærende for såvel metafysikken som for moralen og religionen.

Kants moralfilosofi er baseret på idéen om, at mennesket har et tvfoldigt væsen. For det første kan mennesket opfattes som et naturvæsen, der er styret af sine dyriske tilbøjeligheder og handler af nødvendighed i en empirisk verden af årsags-virkningssammenhænge. Samtidig viser Kants inspiration fra blandt andet stoicismen sig derved, at mennesket for det andet også har muligheden for at lade sig bestemme af fornuften og dermed blive et frit og autonomt subjekt. Dermed får mennesket en mulighed for at handle ud fra moralsk nødvendighed ved at lade sin vilje styre af det berømte kategoriske imperativ, som Kant blandt andet formulerer således:

"Handl kun efter den maksime, om hvilken du tillige kan ville, at den bliver en almen lov" (Kant, 1993a/1785, s. 54)

I det berømte lille skrift *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* fra 1784 sætter Kant fokus på, hvordan oplysningen netop har til formål at give såvel menneskeheden som det enkelte menneske en mulighed for at kunne tage dette skridt fra natur til fornuft:

"Oplysning er menneskets udgang af dets selvforskyldte umyndighed. Umyndighed er manglen på evnen til at bruge sin forstand uden den andens ledelse. Selvforskyldt er denne umyndighed, når årsagen til den ikke ligger i forstandens mangler, men i manglende beslutsomhed og mod til at bruge den uden en andens ledelse. Sapare aude! Hav mod til at bruge din egen forstand! er altså oplysningstidens valgsprog" (Kant, 1993b/1784, s. 71)

Det er lige præcis fordi, at mennesket altså først må lære at bruge fornuften for at kunne blive et frit væsen og en myndig statsborger, at pædagogikken får en

central rolle for Kant. Som Alexander von Oettingen påpeger i *Det pædagogiske paradoks* fra 2010, trækker Kant dermed på en forestilling om det fænomen, som den tyske filosof Johann Friedrich Herbart senere kalder 'Bildsamkeit': Altså menneskets evne til at lade sig danne (bilden) ved at forme sig i overensstemmelse med et bestemt billede (Bild). Sammenfattet betyder dette for det første, at pædagogikkens opgave kan beskrives ved hjælp af den senere formulering af idéen om det 'pædagogiske paradoks'. Således er Kants ambition at kunne give form til en praktisk opdragelse (Erziehung), hvis resultat er dannelsen (Bildung) af det frie og myndige menneske, der kan handle moralsk. For det andet er formålet med denne også at tilvejebringe menneskets integration som borger i samfundet, og Kants kobling af opdragelse og dannelse, socialisation og etik betyder, at pædagogikken nødvendigvis må betragtes som en del af filosofien.

Opdragelsens kunst

Kant er kendt som et tvangspræget ordensmenneske, som flere af vor tids psykologer og psykiatere – desværre – har haft travlt med at udstyre med en Asperger- eller OCD-diagnose. Ifølge historien drives han blot én gang til at afbryde sit mønster af tilbagevendende, daglige rutiner. Det sker ifølge overleveringen, da Kant læser bogen *Émile - ou de l'éducation* fra 1762, hvori Jean-Jacques Rousseau som den første foreslår en moderne opdragelse af børn. Mens samtidens populære læsning af Rousseaus bog går på, at den anviser en tilbagevendende til naturtilstanden, er Kant i stedet af den opfattelse, at Rousseau vil opdrage det naturlige menneske til en mere menneskelig fremtid. Ifølge Kant har Rousseau med andre ord en udpræget sans for, at der gives en kobling imellem udviklingen af et oplyst og moralsk samfund og det enkelte menneskes opdragelse til frihed og myndigt medborgerskab.

Som Heidegger påpeger i foredraget *Die Zeit des Weltbildes* fra 1938, forstår mennesket igennem middelalderen sig selv som 'ens creatum': Altså en Guds skabning, hvis essens er bestemt af en højere magt. Fra højmiddelalderen og frem er pædagogikkens formål først og fremmest at opdrage barnet til at kunne lede sig selv efter sin bestemmelse som voksen kristen, det vil sige i overensstemmelse Guds orden og den kristne moral (jævnfør Foucault, *Sikkerhed, territorium, befolkning*, 2008). For Kant er ambitionen imidlertid på en gang at

løsrive, erstatte og sekularisere pædagogikken i forhold til overleveringen fra den jødisk-kristne kulturtradition.

At Kants ambition for det første består i at løsrive pædagogikken fra religionen viser sig derved, at mennesket er henvist til at skabe sig selv, og at pædagogikkens mål følgelig er at opdrage mennesket til at følge sin egen bestemmelse:

”Mennesket kan kun blive til menneske gennem opdragelsen. Der er intet andet end det, som opdragelsen gør det til. Det skal bemærkes, at mennesker kun bliver opdraget af mennesker, der ligeledes er opdraget” (Kant, 2012/1803, s. 21)

For det andet erstatter Kant så religionens orden med fornuftens orden, og det viser sig derved, at ambitionen om at blive til menneske gennem opdragelsen ikke – som senere hos Nietzsche – er et eksistentielt anliggende, der handler om at blive den, man er som hin enkelte. Det handler derimod om at realisere sine iboende fornuftsanlæg, og derfor må den gode opdrager nødvendigvis være et myndigt og fornuftigt menneske – og altså ikke længere en af Guds underordnede hyrder.

For det tredje mener Kant først og fremmest at opdragelsen omfatter en kunst, og med denne formulering griber han umiddelbart tilbage til arven fra den græsk-romerske kulturorden. I den athenske Polis-kultur, Hellenismen og romersk kultur omfatter filosofien nemlig mere end noget andet en praktisk livskunst, *bio tou techné*, hvis mål er at omforme det nøgne naturliv (*zoe*) med henblik på at virkeliggøre menneskets formålsbestemmelse og opnå det gode liv. Kant sammenligner imidlertid også opdragelseskunsten med regeringskunsten, og med denne parallel griber han mere overordnet til en bestemt form for sekularisering og rationalisering af arven fra den kristne hyrdeledelse. Som Foucault og Nikolas Rose har påpeget, er fødslen af den moderne stat knyttet til en idé om, at borgerne må regeres igennem deres egen frie selvledelse. Derfor får netop pædagogikken til opgave at gøre mennesket i stand dertil, hvilket til dels afspejler sig i Kants opdeling af opdragelsen i fire faser: *Disciplinering, kultivering, civilisering og moralisering*. Pædagogikkens opgave er med andre ord at varetage en opdragende regering af børnene med henblik

på at danne dem som en bestemt slags subjekter, der kan regere sig selv som borgere i den oplyste stat.

Erst marschieren, dann spielen...

Ifølge Foucaults værk *Overvågning og straf* fra 1976 er fødslen af den moderne lærerrelation i 16-1700-tallet snævert forankret i udbredelsen af disciplinen som en ny social magtteknik, der retter sig mod at skabe lydige kroppe. Kant er med andre ord særdeles påvirket af nogle tendenser i sin nære samtid, når han lader opdragelsen starte med en disciplineringsfase. Her skinner inspirationen fra Rousseau igennem derved, at Kant bestemmer den første, fysiske opdragelse som negativ, idet opgaven blot er at undlade at forstyrre naturen (Kant, 2012/1803, s. 41). Samtidig adskiller Kant sig fra Rousseau ved at påpege, hvordan disciplinens opgave er at afværge fejl ved at sørge for, at barnets dyriske vildskab tæmmes og dermed ikke tager overhånd i forhold til den naturlige udvikling af det fornuftige. Som vi også ser det i Friedrich Nietzsches *Shopenhauer som opdrager*, er opdragelsens mål at lade mennesket træde ud af dyrets rå naturtilstand og forædle sin natur. For at barnet kan udvikle sig til et frit menneske, der ikke lader sig styre af sine umiddelbare tilskyndelser samt af sin egensindighed, må barnets krop og adfærd således udsættes for et passende element af tvang og hærdning.

Her finder vi dels endnu et eksempel på, at Kant bevæger sig tæt op ad stoicismen, hvor det enkelte menneske må gennemgå en 'askesis'. Det vil sige en træning, der sætter ham eller hende i stand til at udøve en selvkontrol baseret på fornuften med henblik på at kunne undgå at blive styret af affekter og passioner. Samtidig finder vi her sandsynligvis en af grundene til, at Kants syn på opdragelse har fået en del opmærksomhed i kølvandet på reformpædagogikkens sammenbrud, hvor det disciplinære igen er blevet *comme il faut*.

Disciplineringsfasen udgør en forudsætning for den positive opdragelse, der peger på barnets dannelse. Den anden fase i opdragelsen består derfor i en kultivering af barnets sind og sjæl, der indbefatter belæring og undervisning ud fra et mål om, at barnet bliver dygtigt. For Kant omfatter denne kultivering ganske vist sjælens dannelse gennem barnets leg i fritiden, men det er endnu mere vigtigt, at kultiveringen samtidig lærer barnet at arbejde. Her finder vi en række

interessante betragtninger om, at menneskets tilværelse bestemt ikke – som vi for eksempel ser det senere i Emmanuel Levinas' *Totalitet og uendelighed* fra 1961 – handler om livsnydelse men derimod om arbejde. Som sociologen Max Weber demonstrerede i *Den protestantiske etik og kapitalismens ånd* fra 1905, er de protestantiske kulturer kendetegnet ved en puritansk arbejdsmoral. For Kant er arbejdets funktion bestemt heller ikke at bringe mennesket tættere på sig selv, men omvendt fjerne det fra sig selv, for at det kan opnå en slags verdslig frelse:

”Mennesket bør være beskæftiget på en sådan måde, at det i den grad er opfyldt af det formål, det har for øje, at det slet ikke mærker sig selv” (Kant, 2012/1803, s. 56)

Kants bemærkninger skal ikke forstås som et forsvar for børnearbejde. For barnet skal arbejdet nemlig bestå i undervisning og belæring. Ifølge Kant må disse aktiviteter indebære et element af slidsomhed og tvang, og derfor er de ikke altid behagelige. Formålet er kultivering af sindets kræfter. Her pointerer Kant, at den sokratiske dialogmetode er bedst egnet til at udvikle barnets fornuft, mens den mekanisk-katetiske metode er bedst egnet til indlæring af mere faktaorienterede fag som historie. Undervisningen skal med andre ord sørge for, at barnet lærer at forbinde viden og kunnen samt viden og talen på en sådan måde, at barnet ikke bare indlærer nogle informationer, men mere vigtigt lærer at tænke selv og dermed også lærer at lære.

Opdragelsens tredje fase består i civilisering af barnet, hvis vigtighed Kant formulerer som følger:

”Man skal sikre, at mennesket også bliver *klogt*, passer ind i det menneskelige samfund, er afhold og har indflydelse. Herunder hører en vis form for kultur, som man kalder civilisering” (Kant, 2012/1803, s. 28).

Kant adskiller sig med denne markering fra Rousseau, der ser civilisationen som en fordærvelse af mennesket. I stedet opfatter Kant opdragelsens formål som en almen dannelse til at være samfundsborger, der omfatter en tilpasning til civilisationens sociale normer og regler. Hermed sigter Kant imidlertid ikke til, at dannelsen skal udgøre en snæver normalisering i forhold til at indgå i et lokalt fælleskab. Dannelsen skal derimod sikre, at barnet udvikler en verdensklogskab, så det kan deltage i civilisationen som en form for politisk verdensborgerskab. Selve tanken om verdensborgerskab er ikke Kants opfindelse men har en lang historie, som går helt tilbage til Diogenes fra Sinope, der identificerer sig selv

som en borger af verden (Diogenes, 2012, s. 12). Diogenes' verdensborgerideal er imidlertid baseret på en afvisning af alle sociale konventioner. Kants (jævnfør 1995) verdensborgerideal er derimod knyttet til et ideal om et globalt fællesskab af civiliserede mennesker, hvilket kommer til udtryk i hans skrift *Zum Ewigen Frieden* fra 1799.

Opdragelsens fjerde og sidste fase består i moralisering, hvis vigtighed Kant formulerer med følgende ord:

”Endelig bør man sørge for moralisering. Mennesket skal ikke blot være dygtigt til alle mulige formål, men det skal også have en sådan karakter, at det kun vælger sig gode formål” (Kant, 2012/1803, s. 30)

Med andre ord består opdragelsens endelige mål deri, at det disciplinerede, kultiverede og civiliserede barn danner sig som et menneske med en moralsk karakter. Et sådant menneske vil ifølge Kant handle af pligt ud fra den morallov, der altså er formuleret i de forskellige versioner af det kategoriske imperativ. Dette indebærer ikke alene, at barnet udvikler en samvittighed, men også at det, ligesom i den antikke etik, udvikler dyder og undgår at tillægge sig de laster, der må ses som udtryk for en forfejlet socialisering.

Kants forelæsninger slutter med en række betragtninger over den overgang til puberteten, som følger efter barnets – forhåbentligt succesfulde – opdragelse. Som Foucault demonstrerer i *Viljen til viden* fra 1976, danner 1700- og 1800-tallet rammen om en omfattende italesættelse af seksualiteten, der indebærer en påpegning af kønnets og ikke mindst onaniens farlighed. Kant er derfor også noget typisk for sin samtid, når han netop påpeger det vigtige i at fremstille det afskyelige i selvtilfredsstillelsen som en del af dannelsen. Til gengæld finder vi en række nutidsrelevante betragtninger over det vigtige i, at dannelsen gør det unge menneske i stand til at vurdere sig selv ud fra sig selv og ikke lade sit værd afhænge af sammenligninger med andre. Denne markering peger så netop ikke på en ambition om at gøre det unge menneske selvtilstrækkeligt. Tværtimod fastholder Kant til det allersidste i sine forelæsninger det væsentlige i dannelsen af menneskekærlighed og verdensborgerskab. Forelæsningerne slutter med en lille betænkning, der endnu engang viser, at Kant trækker på en væsentlig inspiration fra stoikerne og ikke mindst Marcus Aurelius' tanker om at afslutte dagen med en moralsk selvransagelse:

”Til slut bør vi betænke nødvendigheden af hver dag at gøre vort regnskab op, således at vi ved livets slutning kan lave et overslag over, hvilken værdi vort liv har haft” (Kant, 2012/1803, s. 92)

En relevant bog

Kants bog synes at have en særlig relevans i det 21. århundrede af to grunde. Dels har opgøret med reformpædagogikken sat fornyet fokus på betydningen af disciplin og moralisering i skolen. Dels har globaliseringen givet fornyet vægt til tanken om dannelsen til et verdensborgerskab.

Kants forelæsninger om pædagogikken mangler de skriftlige arbejders til tider rigide systematik, men til gengæld er de fyldt med konkrete eksempler ligesom at sproget er langt mere levende. Bogen er ganske letlæselig, og den egner sig til alle, der interesserer sig for pædagogisk filosofi, almen pædagogik og pædagogikkens idéhistorie.

Litteratur

Diogenes the Cynic (2012). Sayings and Anecdotes. Oxford: Oxford University Press

Foucault, Michel (2008). Sikkerhed, territorium, befolkning. København: Hans Reitzels Forlag

Kant, Immanuel (1993a [1785]). Grundlæggelse af moralens metafysik. København: Hans Reitzels Forlag

Kant, Immanuel (1993b). Oplysning, historie, fremskridt. Aarhus: Slagmark

Kant, Immanuel (1995). Til den evige fred. København: Gyldendal

Kant, Immanuel (2012 [1803]). Om pædagogikken. Aarhus: Forlaget Klim